

თანხმოვანთა დიდი გადაწევა, „გრიმის კანონი“

ტერმინი „თანხმოვანთა დიდი გადაწევა“ იაკობ გრიმს ეკუთვნის. ეს ტერმინი მან უწოდა მთელ კომპლექსს ურთიერთდაკავშირებული ფონეტიკური ცვლილებებისა, რომელთა შედეგად ინდოევროპული თანხმოვნებისგან გერმანიკული ხშული თანხმოვნებისა და სპირანტების გერმანიკული სისტემა ჩამოყალიბდა. ეს პროცესი ერთ-ერთი ყველაზე ფართომასშტაბიანი ბგერათა ცვლილებების პროცესია ენების ისტორიაში.

თანხმოვანთა დიდ გადაწევას დაუმკვიდრდა ტერმინი „გრიმის კანონი“. რიგი ენათმეცნიერებისა აღნიშნული ტერმინის წინააღმდეგ გამოდიოდა. მათი აზრით, გრიმი არ იყო პირველი ენათმეცნიერი, რომელმაც აღმოაჩინა, რომ გერმანიკული თანხმოვანთა სისტემა განსხვავდებოდა სხვა მონათესავე ენების შესაბამისი თანხმოვნებისგან. ამ განსხვავებებს ამჩნევდნენ ჯეიმს ჯემისონი, შოტლანდიური ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონის ცნობილი ავტორი, იუნიუსი, გოთური ენის მკვლევარი. მათ დაკვირვებებს ეპიზოდური ხასიათი ჰქონდათ. ვითარება შეიცვალა, როდესაც ფრანც ბოპმა და რასმუს რასკმა თავისი ცნობილი გამოკვლევები გამოაქვეყნეს. რასმუს რასკისათვის აშკარად ცნობილი იყო გრიმის კანონის ძირითადი დებულებების უმრავლესობა. აქედან გამომდინარე, შეიძლება შეიქმნას შთაბეჭდილება, რომ თანხმოვანთა დიდი გადაწევის კანონი რასმუს რასკის აღმოჩენილია.

საქმე ისაა, რომ რასმუს რასკის ცალკეული მოსაზრებები კანონად ვერ ჩაითვლება. იაკობ გრიმის დამსახურება სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ მან განსაზღვრა შიდა კავშირი, რაც არსებობს თანხმოვანთა დიდი გადაწევის სხვადასხვა პროცესებს შორის. მან პირველმა წამოაყენა თეზისი ერთიანი კანონის შესახებ, რომელიც აერთიანებს თანხმოვანთა გადაწევის ყველა ფაზას. იაკობ გრიმმა შემდეგი მნიშვნელოვანი დებულებები წამოაყენა:

1. თანხმოვანთა მეორე ზემოგერმანული გადაწევა თავისი არსით მსგავსია თანხმოვანთა დიდი გადაწევისა;
2. ერთი და იგივე ფორმულა გამოიყენება სხვადასხვა თანხმოვნებისადმი, იქნება ეს ლაბიალური (ბაგისმიერი), დენტალური (კბილისმიერი) თუ სასისმიერი;
3. თანხმოვანთა დიდი გადაწევა ეფუძნება თანხმოვანთა დაყოფას სამ კლასად: მჟღერი, ყრუ და ფშვინვიერი.

აქედან გამომდინარე, კანონი უდავოდ გრიმმა ჩამოაყალიბა და აღნიშნული ტერმინის ეჭვქვეშ დაყენება დიდი უსამართლობაა იაკობ გრიმის მიმართ.

თანხმოვანთა დიდი გადაწევა შეეხო ინდოევროპულ ხშულ თანხმოვნებს. გამოიყოფა ინდოევროპული ხშული თანხმოვნების სამი კლასი:

1. ყრუ ხშულები (p, t, k)
2. მჟღერი ხშულები (b, d, g)
3. მჟღერი ფშვინვიერი ხშულები (bh, dh, gh)

I „გრიმის კანონის“ პირველი მუხლის თანახმად:

ინდოევროპული ყრუ ხშულები გერმანიკულ ენებში გადაიწია ყრუ სპირანტებში f, þ (θ), h [p, t, k > f, þ, h].

სანსკრ. pitár, ბერძ. patēr, ლათ. pater	გოთ. fadar, ძვ. ინგ. fœder, ძვ.ზ.გერმ. fater ძვ. ისლანდ. faðir
ბერძ. pella „ტყავი“, ლათ. pellis „ბეწვი“	გოთ. fill, ძვ.ინგ. fell, ძვ.ზ.გერმ. fel, ძვ. ისლანდ. fjall
ლათ. piscis	გოთ. fisks, ძვ.ინგ., ძვ. ზ.გერმ. fisc, ძვ. ისლანდ. fiskr
სანსკრ. nápat „შთამომავალი“, ლათ. nepōs „შვილიშვილი“, „ძმისშვილი“	ძვ. ინგ. nefa, ძვ.ზ.გერმ. nevo, ძვ.ისლანდ. nefi „ნათესავი“, „ძმისშვილი“
სანსკრ. trāyas, ბერძ. treis, ლათ. trēs რუს. три	გოთ. þreis, ძვ. ინგლ. þrī, ძვ. ისლანდ. þrir
სანსკრ. vértati „ტრიალი“, ლათ. vertō, ძვ. სლავ. вратити	გოთ. wairþan, ძვ. ინგლ. weorþan, ძვ. ისლანდ. verða “to beocme”
ლათ. mentum „ნიკაპი“	გოთ. munþs, ძვ. ინგლ. múnþ „პირი“
სანსკრ. dàca, ბერძ. déka, ლათ. decem „ათი“	გოთ. taihun, ძვ. საქსონ. tehan, ძვ.ზ.გერმ. zehan
სანსკრ. nak(t), ბერძ. nykt, ლათ. noct- „ღამე“	გოთ. nahts, ძვ. ინგლ. niht, ძვ.ზ.გერმ. naht
ბერძ. kardia, ლათ. cor(d) „გული“	გოთ. hairto, ძვ. ინგლ. heorte, ძვ.ზ.გერმ. herza, ძვ.ისლანდ. hjarta

„გრიმის კანონის“ I დებულებას ორი გამონაკლისი აქვს:

1) ინდოევროპული ყრუ ხშულები უცვლელი რჩება ჟ-ის შემდეგ გერმანიკულ ენებში.

ი.-ე. sp, st, sk > გერმ. sp, st, sk

მაგ. piscis – fisks

2) ინდოევროპული ორი ყრუ ხშულიდან, პირველი იცვლება „გრიმის კანონის“ შესაბამისად, მეორე კი უცვლელი რჩება.

მაგ. ბერძნ. οὐτῶ – გოთ. ahtau

II „გრიმის კანონის“ მეორე მუხლის თანახმად:

ინდოევროპული მჟღერი ხშულები b, d, g გერმანიკულ ენებში გადაიწია ყრუ ხშულებში p, t, k [b, d, g > p, t, k].

ლათ. lābi, ლიტ. slābnas, ძვ. სლავ. слабъ	გოთ. slēpan, ძვ. ინგ. slæpan
სანსკ. dvā(u), ბერძ. dyo, ლათ. duo სლავ. два	გოთ. twai, ძვ.ინგლ. twā, ძვ. საქს. twā, ძვ. ისლანდ. tveir
ბერძ. déka ლათ. decem „ათი“	გოთ. taihun, ძვ.ინგლ. tīen, ძვ.საქს. tehan,

	ძვ. ისლანდ. <i>tiu</i>
ლათ. <i>ego</i> , ბერძ. <i>egō(n)</i> „მე“	გოთ. <i>ik</i> , ძვ. ინგლ. <i>ic</i> , ძვ. ისლანდ. <i>ek</i>
სანსკ. <i>jānu</i> , ბერძ. <i>góny</i> , ლათ. <i>genu</i> „მუხლი“	გოთ. <i>kniu</i> , ძვ. ინგ. <i>cnēo(w)</i> , ძვ. ისლანდ. <i>kné</i>

III „გრიმის კანონის“ მესამე მუხლის თანახმად:

ინდოევროპული მჟღერი ფშვინვიერი ხშულები *bh*, *dh*, *gh* გერმანიკულ ენებში გადაიწია მჟღერ ხშულებში *b*, *d*, *g* [*bh*, *dh*, *gh* > *v*, *đ*, *ǵ* > *b*, *d*, *g*].

* <i>bher</i>	გოთ. <i>bairan</i> , ძვ. სკანდ. <i>bera</i> , ძვ. ინგლ., ძვ. ზ. გერმ. <i>beran</i>
* <i>bhrétēr</i>	გოთ. <i>brōþar</i> , ძვ. სკანდ. <i>brōþer</i> , ძვ. ინგ. <i>brōþor</i> , ძვ. ზ. გერმ. <i>bruoder</i>
* <i>medhjo-</i>	ძვ. ინგ. <i>mid</i> , ძვ. სკანდ. <i>middi</i> , ძვ. ზ. გერმ. <i>mitti</i>
* <i>ghltó</i>	გოთ. <i>gulþ</i> , ძვ. სკანდ. <i>gull</i> , ძვ. ინგლ. <i>gold</i> ძვ. ზ. გერმ. <i>gold</i>
* <i>ghongh</i>	გოთ. <i>gaggan</i> , ძვ. სკანდ. <i>ganga</i> , ძვ. ინგლ. <i>gongen</i> , ძვ. ზ. გერმ. <i>gangan</i> “to go”
* <i>ghosti</i>	გოთ. <i>gasts</i> , ძვ. სკანდ. <i>gestr</i> , ძვ. ინგ. <i>giest</i> , ძვ. ზ. გერმ. <i>gast</i> „სტუმარი“
* <i>ghorto</i>	გოთ. <i>gards</i> , ძვ. სკანდ. <i>garðr</i> , ძვ. ინგლ. <i>geard</i> , ძვ. ზ. გერმ. <i>gart</i>

ინდოევროპული ხშული თანხმოვნების მესამე რიგი: *bh*, *dh*, *gh* აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. არის მოსაზრება, რომ შესაძლოა ეს რიგი იყო ყრუ სპირანტების რიგი *φ* (*f*), *θ*, *χ* (*h*). ყრუ სპირანტები გერმანიკულ ენებში გადავიდა მჟღერ სპირანტებში *v*, *đ*, *ǵ*. მჟღერი სპირანტები კი დასავლურ გერმანიკულ ენებში გადავიდა მჟღერ ხშულებში:

$$\varphi, \theta, \chi > v, \text{đ}, \text{ǵ} > b, d, g$$

როდის მოხდა თანხმოვანთა დიდი გადაწევა?

როგორც მოსალოდნელია, ეს საკითხი აზრთა ძალიან დიდ სხვადასხვაობას იწვევს. სავარაუდოა, რომ ასეთი ყოვლისმომცველი ფონეტიკური ცვლილებები, თანაც ერთგვაროვანი ცვლილებები, მომხდარიყო გერმანელი ტომების გადასახლების პროცესებთან კავშირში. ეს განსახლების პროცესები დაიწყო ჯერ კიდევ I ს-ში ძვ. წ. აღრიცხვამდე და დასრულდა ჩვ. წ.-ის VI საუკუნეში.

თანხმოვანთა დიდი გადაწევის დროსთან დაკავშირებით საკმაოდ უკიდურესი მოსაზრებებიც არსებობს. მაგ. კლუგეს აზრით ეს პროცესი II ათასწლეულში დაიწყო ჩვ. წ. აღრიცხვამდე. მუკდ ასახელებს III ს-ს ჩვ. წ.-აღრიცხვამდე. ბეტგეს აზრით თანხმოვანთა დიდ გადაწევას ადგილი ჰქონდა 1000 - 400 წლებში ჩვ. წ.-აღრიცხვამდე.

ამ მოსაზრებას ნაწილობრივ იზიარებენ გ. მედერი და კოსინი, რომლებიც თანხმობანთა დიდი გადაწევის დაწყების თარიღად მიიჩნევენ 400 წელს ჩვ.წ.-აღრიცხვამდე. ეს პროცესი სავარაუდოდ დასრულდა ჩვ.წ. 500 წელს.

თანხმობანთა დიდი გადაწევის მიზეზები

იაკობ გრიმმა ამ უაღრესად საინტერესო პროცესს ფსიქოლოგიური ახსნა მოუძებნა, რომელიც შესაძლოა ახლოსაც იყოს ჭეშმარიტებასთან, მეტისმეტად რომანტიკულად რომ არ გამოიყურებოდეს.

იაკობ გრიმის აზრით, თანხმობანთა გადაწევაში აისახა გერმანელი ტომების სწრაფვა გადაადგილებისადმი, ახალ ტერიტორიებზე გავრცელებისადმი, რაც ასე დამახასიათებელი იყო მათთვის გერმანელი ტომების ისტორიის ადრეულ ეტაპზე. ამ თეორიას „ფსიქოლოგიური თეორია“ ეწოდა და მისი ავტორი იაკობ გრიმია.

გ. მეიერმა წამოაყენა განსხვავებული თეორია, რომელიც „გეოგრაფიული თეორიის“ სახელითაა ცნობილი. აღნიშნული თეორიის თანახმად თანხმობანთა დიდი გადაწევა გამოწვეული იყო ექსპირაციის გაძლიერებით, რაც იყო შედეგი გერმანელი ტომების ცხოვრებისა სკანდინავიის (თანხმობანთა დიდი გადაწევა) და ალპების (თანხმობანთა II ზემოგერმანული გადაწევა) მთიან რეგიონებში. ამ თეორიას საკმაოდ ბევრი მომხრე გაუჩნდა.

მოგვიანებით შეიქმნა ე.წ. „ეთნოლოგიური თეორია“. ამ თეორიის თანახმად, თანხმობანთა დიდი გადაწევა გამოიწვია საერთოგერმანიკულის შერევამ ადგილობრივ, ავტოქთონურ მოსახლეობასთან, კელტებთან, ფინელებთან, ეტრუსკებთან და სხვა. ადგილობრივი მოსახლეობის დიალექტებმა ზემოქმედება მოახდინეს საერთოგერმანიკულზე და გამოიწვიეს ცვლილებები თანხმობანთა სისტემაში.

თეორიები განსხვავებულია, მაგრამ ერთი რამ უდავოა, თანხმობანთა დიდი გადაწევა არის ქრონოლოგიურ და მიზეზობრივ კავშირში გერმანელი ტომების გადასახლების სოციალურ, ეკონომიკურ და ემოციურ ფონთან.